MODERNİZMİN YANSIMALARI:
2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE
(2000-2010)

HAZIRLAYANLAR

R. FUNDA BARBAROS VE ERIK JAN ZURCHER

FATMA DOĞRUEL
İLHAN TEKELİ
ERSİN KALAYCIOĞLU
ERİK JAN ZÜRCHER
AYŞEGÜL K. KAYNAR
A. ERİNÇ YELDAN
FUNDA BARBAROS VE ÖZGE KOZAL
SEDAT AYBAR
HAKAN ERCAN
YAŞAR UYSAL
ALP YÜCEL KAYA
İHSAN SEDDAR KAYNAR
MESUT YÜCE YILDIZ
KÜRŞAD ATALAY
TEZCAN DURNA
LEVENT SOYSAL
NEHİR DURNA
DERYA UZUNKALA

efil

MODERNİZMİN YANSIMALARI

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE

(2000-2010)

HAZIRLAYANLAR

R. FUNDA BARBAROS VE ERIK JAN ZURCHER

FATMA DOĞRUEL
İLHAN TEKELİ
ERSİN KALAYCIOĞLU
ERİK JAN ZÜRCHER
AYŞEGÜL K. KAYNAR
A. ERİNÇ YELDAN
FUNDA BARBAROS VE ÖZGE KOZAL
SEDAT AYBAR
HAKAN ERCAN
YAŞAR UYSAL
ALP YÜCEL KAYA
İHSAN SEDDAR KAYNAR
MESUT YÜCE YILDIZ
KÜRŞAD ATALAY
TEZCAN DURNA
LEVENT SOYSAL
NEHİR DURNA
DERYA UZUNKALA

efil

EFİL YAYINEVİ

MODERNİZMİN YANSIMALARI 2000'li YILLARDA TÜRKİYE

Editörler: R. Funda Barbaros ve Eric Jan Zürcher

Genel Yayın Numarası: 472
ISBN:978-625-92000-7-1
1. Basım, Kasım 2026

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2026
Efil©2026

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.
Sertifika No: 45550

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz
Grafik Tasarım: Seda Karaoğlu Durmaz

Baskı: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi
Üniversiteler Mh. 1606 Cad. No: 8/1 Çankaya/Ankara
Telefon: 0312 266 44 10
Sertifika No.: 46519

 EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.
Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apartmanı
No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye
Tel : (+90) 312 442 52 10
GSM : (+90) 541 232 00 46

efilyayinevi.com efilyayinevi efilyayinevi efilyayinevi

Kıymetli Hocamız,
Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak'ın anısına saygıyla...

EDİTÖRLERDEN...

R. Funda Barbaros ve Eric Jan Zürcher

Modernleşme kavramı, kökleri Rönesans ve Aydınlanma düşüncesine uzanan tarihsel süreçte özellikle sosyal bilimlerde toplumların geçirdiği kapsamlı dönüşümleri açıklamak üzere kullanılan temel kavramlardan biridir. Kavram, yalnızca ekonomik ya da teknolojik gelişmeyi değil; insanın doğayla, toplumla ve diğer bireylerle kurduğu ilişkilerin değişmesine işaret eden çok boyutlu bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu nedenle ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve ekolojik alanlar birbirlerinden bağımsız biçimde değil, karşılıklı etkileşim içinde; kimi zaman birbirlerini destekleyerek, kimi zaman çatışarak ve yeni gerilimler üreterek dönüşmektedir. Söz konusu dönüşümlerin sonuçları da toplumun bütün kesimlerine aynı biçimde yansımamakta; sınıfsal konumlara, toplumsal gruplara, coğrafyalara ve tarihsel koşullara bağlı olarak farklılaşmaktadır. Dolayısıyla toplumsal yapı değiştikçe modernleşme sürecinin niteliği de değişmekte; modernleşme, kendisini sürekli yeniden üreten ve yeni biçimler kazanan tarihsel bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

Modernleşmenin bu dinamik niteliği, onun farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda aynı biçimde gerçekleşmesini de olanaksız kılmaktadır. Modernleşmenin aldığı biçim; içinde gerçekleştiği tarihsel dönemin koşulları kadar ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapıları, siyasal kurumları, devletin örgütlenme ve müdahale biçimleri ile devlet–birey, birey–birey ve birey–doğa ilişkilerinin niteliği tarafından belirlenmektedir. Küresel ekonomik ve siyasal dönüşümler, teknolojik değişimler ve giderek daha belirleyici hâle gelen ekolojik koşullar da bu sürecin yönünü ve içeriğini değiştirmektedir. Dolayısıyla modernleşmeyi bütün toplumlar için geçerli, doğrusal ve tek biçimli bir gelişme modeli üzerinden açıklamak yerine, farklı tarihsel koşullarda ortaya çıkan özgül modernleşme deneyimleri üzerinden değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır.

Bununla birlikte bu çeşitlilik, modernleşmenin tarihsel olarak bazı ortak dinamiklere dayanmadığı anlamına gelmemektedir. Sanayi Devrimi sonrasında özellikle Batı Avrupa'da belirginleşen üretimin örgütlenmesindeki değişim, kentleşme, piyasa ilişkilerinin genişlemesi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bürokratik devlet yapılarının güçlenmesi ve toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, modern toplumun kurumsal biçimlerinin oluşumunda etkili olmuştur. Benzer dönüşüm dinamik-

leri, farklı tarihsel güzergâhlar izleyerek dünyanın farklı bölgelerinde özgül modernleşme deneyimleri ortaya çıkarmıştır. Modern toplumun kurumları ve değerleri, karşılaştıkları tarihsel, siyasal, kültürel ve ekolojik koşullar yeniden yorumlanmış ve dönüştürülmüştür. Bu nedenle modernleşmenin tarihini, tek bir modelin yayılmasından çok, ortak bazı dinamiklerin farklı toplumlarda farklı modernlik biçimleri ürettiği çoğul bir tarihsel süreç olarak değerlendirmek mümkündür.

Modernleşme tarihsel ve toplumsal dönüşüm süreçlerine işaret ederken, modernizm bu dönüşümlere eşlik eden düşünsel, kültürel ve estetik yönelimleri ifade eden bir kavram olarak ele alınabilir. Bu kitap dizisinin üst başlığının "Modernizmin Yansımaları" olarak seçilmesinin nedeni de modernleşmenin bu çok boyutlu, değişken ve tarihsel niteliği ile ilgilidir. "Yansımalar" kavramı, modernizmin farklı dönemlerde ve farklı toplumsal alanlarda aynı biçimde ortaya çıkmadığını; ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve ekolojik koşullara bağlı olarak farklı biçimler, anlamlar ve sonuçlar ürettiğini ifade etmektedir. Modern toplumun kurumları, değerleri ve yaşam biçimleri bir yandan içinde bulundukları dönemin koşullarını yansıtırken, diğer yandan insanların dünyayla, toplumla, doğayla ve birbirleriyle kurdukları ilişkileri yeniden biçimlendirmektedir. Dolayısıyla kitap dizisinde kullanılan "yansımalar" ifadesi, modernizmin değişmez ve tamamlanmış bir proje olarak değil; tarihsel süreçte sürekli yeniden üretilen, yorumlanan ve dönüşen bir olgu olarak ele alındığını vurgulamaktadır.

Dizinin on yıllık dönemlere odaklanan yapısı da bu yaklaşımın bir sonucudur. Her on yıl, kendinden önceki dönemden devraldığı ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel mirası yeni koşullar altında yeniden üretirken aynı zamanda sonraki dönemin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle dönemler arasında kesin sınırlar bulunduğu varsayılmamakta; on yıllık dönemlendirme, süreklilikleri ve kırılmaları daha yakından izleyebilmek için analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Amaç, her dönemin kendine özgü koşulları içinde modernleşmenin hangi alanlarda, hangi aktörler ve kurumlar aracılığıyla, ne tür gerilimler ve karşılaşmalarla biçimlendiğini ortaya koymak; böylece Türkiye'nin modernleşme deneyimini tek yönlü bir ilerleme anlatısı yerine, farklı dönemlerde farklı görünümler kazanan tarihsel bir dönüşüm süreci olarak değerlendirmektir.

Türkiye'de modernizmin farklı dönemlerde aldığı biçimler açısından bakıldığında, bu yansımanın niteliğini belirleyen temel unsurlardan biri-

nin devletin örgütlenme ve topluma müdahale biçimi olduğu söylenebilir. Bir metaforla ifade etmek gerekirse, modernizmin Türkiye'deki yansımalarında devlet bir "prizma" işlevi görmektedir. Modernliğin evrensellik iddiası taşıyan kurumları, değerleri ve düşünceleri bu prizmadan geçerken, devletin tarihsel olarak değişen yapısına, önceliklerine ve toplumla kurduğu ilişkilere bağlı olarak farklı yönlere kırılmakta ve farklı görünümler kazanmaktadır. Devletin ekonomi içindeki konumu, yurttaşlık anlayışı, hukuk ve siyasal kurumların yapılanması, eğitim ve kültür politikaları, toplumsal yaşamın düzenlenme biçimleri ve doğayla kurulan ilişkinin çerçevesi, bu kırılmanın niteliğini belirleyen başlıca alanlardır.

Devletin bu belirleyici konumu, Türkiye'nin modernleşme tarihinin bütünüyle devlet öncülüğünde geliştiği anlamına gelmemektedir. Geç Osmanlı döneminde, özellikle liman kentlerinde ticaret, girişimcilik, basın, eğitim ve kültürel yaşam çevresinde gelişen, devletin öncülüğüne indirgenemeyen modernleşme dinamikleri de bulunmaktaydı. Gayrimüslim toplulukların önemli roller üstlendiği bu kentli ve kozmopolit ortamlar, yeni yaşam biçimlerinin, düşünsel ve sanatsal yönelimlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Yirminci yüzyılda yaşanan kitlesel şiddet, zorunlu yerinden edilmeler, nüfus mübadelesi ve ayrımcı uygulamalar sonucunda bu toplulukların nüfuslarının ve kurumsal varlıklarının büyük ölçüde aşınması, modernleşmenin toplumsal ve kültürel çeşitliliğini de zayıflatmıştır.

Bu nedenle Türkiye'de modernleşmenin farklı dönemlerdeki yansımalarını anlamak, yalnızca modernliğin hangi kurumlarının ya da değerlerinin benimsendiğine değil, bunların hangi devlet-toplum ilişkileri bağlamında yeniden biçimlendiğine de bakmayı gerektirmektedir. Prizmanın yapısı değiştikçe yansımanın niteliği de değişmekte; devlet–birey, birey–birey ve birey–doğa ilişkilerinin yeniden tanımlanması, modern toplumun ve modern bireyin her dönemde farklı biçimler kazanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte bu yansımalar yalnızca devlet tarafından belirlenmemektedir. Toplumsal aktörlerin talepleri ve mücadeleleri, ekonomik ilişkiler, kültürel değişimler, teknolojik gelişmeler, ekolojik koşullar ve küresel dönüşümler de sürecin yönünü ve sınırlarını şekillendirmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin modernleşme deneyimi, modernizmin değişmez bir yapı üzerinden topluma aktarıldığı doğrusal bir süreç olarak değil; kendisi de tarihsel olarak dönüşen devlet ve toplum yapısı

içinde farklı biçimlerde kırılarak yeniden biçimlendiği dinamik bir süreç olarak okunmalıdır.

Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılı, bu çoğulluğun küresel ölçekte de daha görünür hâle geldiği bir dönemdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından 1990'lı yıllarda güç kazanan küreselleşme söylemi, piyasa ekonomisinin yaygınlaşması, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve uluslararası ekonomik bütünleşmenin derinleşmesiyle 2000'li yıllara taşınmıştır. Yeni binyılın başlangıcında küreselleşme, teknolojik ilerleme ve uluslararası iş birliğinin ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı ve refahın daha geniş kesimlere yayılmasını sağlayacağı yönünde güçlü bir beklenti bulunmaktaydı. Birleşmiş Milletler tarafından 2000 yılında kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri de aşırı yoksulluğun ve açlığın azaltılmasından eğitime, toplumsal cinsiyet eşitliğinden sağlık ve çevresel sürdürülebilirliğe kadar uzanan hedefleriyle bu yaklaşımın uluslararası düzeydeki önemli kurumsal ifadelerinden birini oluşturmuştur. Yirminci yüzyılın ilerleme düşüncesi, böylece yeni binyılın başında küresel kalkınma, uluslararası işbirliği ve teknolojik gelişme kavramlarıyla yeniden ifade edilmeye başlanmıştır.

Ekonomik küreselleşme de bu dönemde yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne katılması, küresel üretim ve ticaret coğrafyasındaki dönüşümü hızlandırırken küresel değer zincirlerinin genişlemesi üretimin dünya ölçeğinde yeniden örgütlenmesine katkıda bulunmuştur. Avrupa Birliği'nin özellikle 2004 genişlemesi, yükselen ekonomilerin dünya ekonomisindeki ağırlığının artması ve ulusötesi sermaye hareketlerinin ulaştığı boyut, ekonomik bütünleşmenin yanı sıra yeni güç dengelerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Üretim, tüketim ve finans giderek daha yoğun küresel ağlar içinde örgütlenirken ulusal ekonomiler arasındaki karşılıklı bağımlılık da önemli ölçüde artmıştır. Bu gelişmeler modernleşme ile küreselleşme arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına yol açmış; modern toplumun ekonomik ve kurumsal yapılanmasının ulusal sınırların ötesindeki süreçlerden giderek daha fazla etkilenmesine neden olmuştur.

Ancak 2000'li yıllar, yüzyılın başlangıcındaki bu iyimserliğin önemli ölçüde sorgulandığı gelişmelere de sahne olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırıları ve ardından Afganistan ve Irak savaşları, Soğuk Savaş sonrasında daha barışçıl ve bütünleşmiş bir uluslararası düzene ilişkin beklentilerin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Güvenlik, göç, kimlik, din ve kültürel farklılıklar küresel siyasal tartışmaların merkezine yerleşirken,

güvenlik ile özgürlük arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı modern demokratik toplumların temel tartışma alanlarından biri hâline gelmiştir. Küreselleşmenin sınırları ortadan kaldıracağı yönündeki beklentilere karşılık, aynı dönem yeni siyasal ve kültürel sınırların, aidiyetlerin ve kimliklerin de güçlenebildiğini ortaya koymuştur.

On yılın sonuna doğru yaşanan 2008 küresel finans krizi, dönemin en önemli ekonomik kırılmalarından birini oluşturmuştur. ABD finans piyasalarında başlayan krizin kısa sürede küresel bir nitelik kazanması, finansal sistemlerin ve ulusal ekonomilerin birbirine ne ölçüde bağımlı hâle geldiğini açık biçimde göstermiştir. Kriz aynı zamanda 1980'lerden itibaren etkili olan finansal serbestleşme, piyasanın kendi kendini düzenleme kapasitesi ve devletin ekonomi içindeki rolüne ilişkin yaklaşımları yeniden tartışmaya açmıştır. Böylece 2000'lerin başındaki küreselleşme ve ekonomik bütünleşme iyimserliği, on yılın sonuna doğru yerini küresel ekonomik sistemin kırılganlıklarının ve eşitsizliklerinin daha yoğun biçimde tartışıldığı bir ortama bırakmıştır.

Dönemin bir başka belirleyici özelliği, teknolojik dönüşümün hızlanması ve gündelik yaşamın giderek dijitalleşmesidir. İnternet kullanımının yaygınlaşması, mobil iletişimin hızla gelişmesi ve 2000'li yılların ikinci yarısında sosyal medya platformlarının ortaya çıkması, bilgi üretimi ve dolaşımından bireyler arası ilişkilere, siyasal katılımdan tüketim pratiklerine kadar yaşamın pek çok alanını değiştirmeye başlamıştır. Böylece teknoloji, yalnızca üretim süreçlerini dönüştüren bir unsur olmaktan çıkarak modern bireyin dünyayla, toplumla ve diğer bireylerle ilişki kurma biçiminin temel bileşenlerinden biri hâline gelmiş; bugünün dijital toplumunun kurumsal ve kültürel temellerinin önemli bir bölümü bu dönemde şekillenmeye başlamıştır.

Aynı yıllarda modern ilerleme düşüncesinin doğayla kurduğu ilişkinin sınırları da giderek daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. İklim değişikliğine ilişkin bilimsel bulguların güçlenmesi, özellikle Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin 2007 tarihli Dördüncü Değerlendirme Raporu ile iklim krizinin küresel siyasal gündemde daha merkezî bir konuma yerleşmesine katkıda bulunmuştur. 2009 Kopenhag İklim Konferansının yarattığı yüksek beklentiler ve sınırlı sonuçları ise küresel çevre sorunlarının yalnızca bilimsel ve teknolojik araçlarla değil, uluslararası işbirliği, ekonomik çıkarlar, kalkınma farklılıkları ve adalet sorunlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermiştir. Tüm bunlar, gezegenin ekolojik sınırlarının giderek daha görünür hâle gelmesiyle birlikte, sınır-

sız ekonomik büyüme, ilerleme ve insan-doğa ilişkisine ilişkin modern düşüncenin bazı yerleşik kabullerinin daha yoğun biçimde sorgulanmasına katkıda bulunmuştur.

Dolayısıyla küresel ölçekte 2000–2010 dönemi, modernliğin vaatleri ile çelişkilerinin aynı anda görünür hâle geldiği bir on yıl olarak değerlendirilebilir. Küreselleşme, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme yeni olanaklar yaratırken savaşlar, ekonomik krizler, eşitsizlikler ve ekolojik sorunlar modern ilerleme düşüncesinin sınırlarının daha yoğun biçimde tartışılmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin 2000–2010 deneyimi de bu küresel dönüşümlerin dışında değil, onlarla etkileşim hâlinde ve ülkenin özgül tarihsel ve kurumsal yapısı içinde biçimlenmiştir. Dönemin başlangıcı Türkiye açısından önemli ekonomik ve siyasal kırılmalarla şekillenmiştir. 1990'lı yıllar boyunca biriken yapısal sorunların ardından yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri, yalnızca makroekonomik dengelerin bozulduğu bir konjonktür yaratmamış; devlet-piyasa ilişkilerinden finansal sistemin kurumsal yapısına kadar uzanan geniş bir alanda yeniden yapılanma sürecinin önünü açmıştır. 2001 sonrasında uygulanan ekonomik program, bankacılık sisteminin yeniden düzenlenmesi, mali disiplinin güçlendirilmesi ve Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiyle artan ölçüde bütünleşmesi dönemin iktisadi yapısını belirleyen gelişmeler arasında yer almıştır. 2002 sonrasında gözlenen büyüme ve artan sermaye girişleri tüketim, kredi kullanımı, yatırım tercihleri, üretimin sektörel yapısı ve kentleşme dinamikleri üzerinde etkili olurken, on yılın sonunda yaşanan 2008 küresel finans krizi bu dönüşümün olanakları kadar kırılganlıklarını da görünür hâle getirmiştir.

2000'li yılların ilk on yılı, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin yeni bir aşamaya taşındığı, demokratikleşme ve kurumsal reform tartışmalarının yoğunlaştığı, siyasal aktörlerin ve güç ilişkilerinin yeniden biçimlendiği yıllardır. 2002 seçimleriyle AKP'nin tek başına iktidara gelmesiyle oluşan yeni siyasal yapı, Türkiye'nin uzun dönemli modernleşme deneyiminde devlet-toplum ilişkilerinin, laiklik anlayışının, kamusal alanın, kimlik ve yurttaşlık tartışmalarının yeni boyutlar kazandığı bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Din, toplumsal cinsiyet ve farklı yaşam biçimlerinin kamusal alandaki görünürlüğü de dönemin önemli tartışma alanları arasında yer almıştır.

Bu dönemde değişen yalnızca modernleşmenin aktörleri değil, modernleşmeden beklenenler ve örnek alınan deneyimler de olmuştur.

Avrupa Birliği üyeliği etrafında şekillenen demokratikleşme ve kurumsal reform gündemi sürerken, ekonomik büyümeyi, küresel sermaye çekmeyi ve büyük ölçekli kentsel yatırımları öne çıkaran başka gelişme arayışları da görünürlük kazanmıştır. Özellikle Dubai örneği etrafındaki yatırım ve kentleşme tartışmaları, modernliğin demokratik kurumlar kadar altyapı, tüketim olanakları ve küresel rekabet gücü üzerinden de tanımlanabildiğini göstermektedir. Sonraki on yılda daha belirginleşecek olan bu yönelimin ilk işaretlerini 2000–2010 döneminde izlemek mümkündür. Dolayısıyla bu yıllar, Batı'ya yönelişin bütünüyle terk edildiği bir dönemden çok, farklı modernleşme beklentilerinin birlikte bulunduğu ve aralarındaki gerilimlerin belirginleşmeye başladığı bir dönem olarak ele alınmalıdır.

Bu dönüşümün en görünür olduğu alanlardan biri kentler ve gündelik yaşamdır. Büyük kentlerin mekânsal olarak genişlemesi, yeni konut biçimleri, alışveriş merkezleri, ulaşım ve altyapı yatırımları ile kentsel mekânın yeniden düzenlenmesi, yalnızca fiziksel çevredeki değişimleri değil, yeni toplumsal ilişkilerin ve yaşam tarzlarının oluşumunu da yansıtmaktadır. Küresel tüketim kültürünün yaygınlaşması, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve internet kullanımının artması bireylerin dünyayla kurduğu ilişkinin niteliğini değiştirmiştir. Cep telefonunun gündelik hayatın sıradan bir parçasına dönüşmesi ve dijital iletişim olanaklarının yaygınlaşması, sonraki on yıllarda çok daha köklü hâle gelecek dijital dönüşümün toplumsal altyapısını oluşturmuştur.

Bu süreç aynı zamanda modern bireyin konumunda ve kendisini tanımlama biçimlerinde de önemli değişimler yaratmıştır. Küresel ekonomik ve kültürel ağlarla daha doğrudan ilişki kuran birey, bir yandan yeni tüketim, iletişim ve kendini ifade etme olanaklarıyla karşılaşırken diğer yandan yerel, dinsel, kültürel ve toplumsal aidiyetlerin de yeni ifade ve görünürlük biçimleri kazandığı gözlenmiştir. Bu bakımdan 2000–2010 dönemi, modern, geleneksel ve küresel unsurların aynı toplumsal zeminde yan yana bulunabildiğini, birbirleriyle etkileşime girdiğini ve zaman zaman yeni gerilimler ürettiğini göstermektedir. Modern birey de bu çoğulluğun dışında değil, farklı aidiyetlerin, değerlerin ve yaşam biçimlerinin kesişiminde şekillenen bir özne olarak ortaya çıkmaktadır.

2000–2010 döneminde modernleşmenin yarattığı olanaklar ile içerdiği gerilimler ve sınırlar birlikte görünür hâle gelmiştir. Ekonomik büyüme ile toplumsal refah arasındaki ilişkinin niteliği, küresel bütünleşmenin yarattığı yeni olanaklarla ortaya çıkardığı kırılganlıklar, teknolojik

ilerleme ile eşitsizliklerin sürekliliği, kentlerin büyümesi ile doğal ve kültürel çevrenin korunması arasındaki gerilimler, dönemin modernleşme deneyimini biçimlendiren temel karşıtlıklar arasında yer almıştır. Böyle bakıldığında modernizm ve modernleşme, tamamlanmış bir tarihsel projenin kavramları olmaktan çok, farklı toplumsal alanlarda sürekli yeniden üretilen, müzakere edilen ve anlamlandırılan süreçlere işaret etmektedir.

"Modernizmin Yansımaları: 2000'li Yıllarda Türkiye (2000–2010)" kitabı bu nedenle dönemin tekil ve bütünlüklü bir anlatısını kurmayı amaçlamamakta; ekonomik yapıdan siyasete, toplumsal ilişkilerden kültüre, kentleşmeden gündelik yaşama, bilim ve teknolojiden düşünsel ve sanatsal üretime kadar uzanan farklı alanlarda ortaya çıkan değişimleri bir arada değerlendirmeyi mümkün kılan çoğul bir perspektif benimsemektedir. Kitapta yer alan çalışmaların farklı disiplinlerden hareket etmesi, birbirinden bağımsız görünen gelişmeler arasındaki ilişkileri görünür kılmaya ve modernizmin farklı alanlardaki yansımalarını birlikte değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

Bugünden 2000–2010 dönemine bakıldığında, sonraki yıllarda Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişiminde önem taşıyacak birçok dinamiğin bu dönemde ortaya çıktığı ya da belirginleştiği görülmektedir. Ekonominin küresel sistemle artan bütünleşmesinden kentlerin dönüşümüne, siyasal güç ilişkilerindeki değişimlerden dijitalleşmeye, tüketim kalıplarından kimlik ve yaşam tarzı tartışmalarına kadar günümüz Türkiye'sini anlamak açısından önem taşıyan pek çok gelişmenin izleri bu yıllarda bulunmaktadır.

Elinizdeki cildin hazırlanması, farklı disiplinlerden araştırmacıların bilgi ve birikimlerini ortak bir çalışma altında bir araya getirmeleriyle mümkün olmuştur. Kitaba katkı sunan tüm yazarlara emekleri ve değerli çalışmaları için teşekkür ederiz. Ayrıca "Modernizmin Yansımaları" kitap dizisinin başlangıcından bu yana proje asistanlığını yürüten Doç. Dr. Özge Kozal'a; Efil Yayınevi'ne ve çalışanlarına, dizinin sürekliliğini sağlamak için verdikleri destek ve yoğun emek için şükranlarımızı sunarız.

Bu cildin, 2000–2010 dönemini tek bir açıklama çerçevesine indirgemeden, dönemin çoğulluğunu, süreksizliklerini, kırılmalarını ve çelişkilerini görünür kılmasını; aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme deneyiminin yakın tarihine ilişkin yeni tartışmalara katkıda bulunmasını diliyoruz.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLERDEN...
R. FUNDA BARBAROS VE ERİC JAN ZÜRCHER..... 5

GİRİŞ
FATMA DOĞRUEL..... 17

21. YÜZYILININ BAŞINDA DEVLET İÇİ GÜÇ DENGELERİNİN YENİDEN KURULDUĞU İLK ON YIL (2000-2010)
İLHAN TEKELİ 31

21.YÜZYILIN İLK ON YILINDA TÜRKİYE'DE SİYASETE BİR BAKIŞ
ERSİN KALAYCIOĞLU 49

MÜSLÜMANLAR AVRUPALI OLABİLİR Mİ?
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE KATILIM SÜRECİNDE
HOLLANDA HÜKÜMETİ İÇİN HAZIRLANAN BİR RAPORUN ROLÜ
ERİK-JAN ZÜRCHER..... 65

KAPATMA DAVASI VE LAİKLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ
AYŞEGÜL K. KAYNAR..... 77

TÜRKİYE'DE NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMÜN SON HALKASI: 2000-2010
A. ERİNÇ YELDAN 103

KRİZLERİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE SANAYİLEŞME DİNAMİKLERİ: 2000-2010 DÖNEMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ
FUNDA BARBAROS VE ÖZGE KOZAL 119

SERBEST PİYASA OTORİTERYENLİĞİNE DOĞRU BİR ADIM: TÜRKİYE'DE BANKA VE FİNANSIN DÖNÜŞÜMÜ
SEDAT AYBAR **157**

TÜRKİYE'DE DEMOGRAFİ, GÖÇ VE İŞGÜCÜ PİYASALARI: DERİN IRMAKLAR
HAKAN ERCAN **209**

2000-2010 DÖNEMİ
KÜRESEL DİNAMİKLER VE TÜRKİYE TARIMI
YAŞAR UYSAL **243**

2000'LERDE TARIM REFORMU UYGULAMA PROJESİ,
TARIMSAL İSTİHDAM VE ÜCRETLİ EMEK
ALP YÜCEL KAYA **291**

RASYONAL TARIM POLİTİKALARI VE
NEO-LİBERAL YENİDEN YAPILANDIRMA
İHSAN SEDDAR KAYNAR **309**

TÜRKİYE'DE TARIM VE GIDA POLİTİKALARININ
NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMÜ VE ALTERNATİF ARAYIŞLAR
MESUT YÜCE YILDIZ **335**

TÜRKİYE'DE EKSTRAKTİVİZMİN YÜKSELİŞİ
KÜRŞAD ATALAY **381**

AKP'NİN İLK ON YILI: 2000'LERDE MEDYANIN BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜ VE GAZETECİLİĞİN DERİN KRİZİ
TEZCAN DURNA **399**

KÜRESELDEN YERELE MİLENYUM MUKADDİMESİ:
NOTLAR VE DEĞİNMELER
LEVENT SOYSAL **433**

ÖTEKİYİ DIŞLAMAK, KİTLEYİ İNŞA ETMEK:
AKP DÖNEMİNDE KÜLTÜR-SANAT ALANINDA HEGEMONYA, SANSÜR VE NEOLİBERAL MEŞRUİYET
(2000–2010)
NEHİR DURNA **455**

TÜRK TELEVİZYON DİZİLERİNDE MUHAFAZAKÂR MODERNLİK VE TOPLUMSAL CİNSİYET
(2000–2010)
DERYA UZUNKALA **469**

GİRİŞ

Fatma Doğruel[1]

21. yüzyılın ilk on yılını, küresel alt üst oluşa giden bir ara dönem olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. 2000 sonrası on yıl, bugün içinde yaşadığımız siyasal ve ekonomik belirsizliklerin başlangıcını içinde barındıran bir dönemdir. Yeni konjonktürde, küresel siyasi ve ekonomik yapının dengeleri kaybolmuş durumdadır. Değişim, 1990 sonrasında Sovyetler Birliğinin çözülmesi ve soğuk savaş döneminin bitmesine bağlı olarak iki kutuplu dünyanın kaybolması ile başladı. Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkeler ekonomilerini yeniden yapılandırırken Batının iktisat politikalarını yönlendiren yapının kurumsal kontrolü altına girdiler. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası iktisat politikalarının mimarı olarak, küresel ekonomide Sovyetler Birliğinden kopan ülkelerle alanı genişleyen tek kutuplu dünyanın kurumsal alt yapısı olmaya devam ettiler. 1990'lı yılların ortasında kurulan Dünya Ticaret Örgütü de daha sonra bu kurumsal yapıya dahil oldu. 2008 Finansal Krizine kadar bu kuruluşların odağında gelişmekte olan ülkelerin yapısal sorunlarının çözülmesi ve krizlere müdahale vardı.

1990 sonrası 2000'li yılların başına kadar ekonomik krizler daha çok gelişmekte olan ülkelerin kriziydi. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Latin Amerika'dan Asya'ya geniş bir coğrafyada yer alan ülkelerin bir bölümü ile Rusya ve Türkiye bu dönemde ortaya çıkan krizlerin aktörleri oldular. Gelişmekte olan, ağırlıklı olarak orta gelirli ve belli bir sanayileşme kapasitesi olan bu ülkeler o dönemde makro dengelerini ve enflasyon ile ortaya çıkan fiyat istikrarlarını korumakta zorlanıyorlardı. Küresel boyuta ulaşmamakla birlikte bu krizler ekonomik kırılganlıkları yüksek olan gelişmekte olan ülkeleri "kriz bulaşıcılığı" ile etkiliyordu. Bu süreç 21. yüzyılın ilk yıllarında çoğu ülkede sonlandı ve 2000'lerin başı bu sorunların sakinleşerek sönümlendiği bir tarih oldu. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda enflasyon sorunu bitmişti. Bu ülkelerin piyasalarında sağlanan istikrar ortamıyla küresel finansın hareketi ve gelişmekte olan ülkelerin finansal kaynaklara erişimi daha da kolaylaşmıştı.

1 Fatma Doğruel, Marmara Üniversitesi (Emekli Öğretim Üyesi), fatma.dogruel@marmara.edu.tr

Bu sakinlik 2008 Finansal Krizi'ne kadar devam etti. Bu Kriz ile tek kutuplu dünyanın dengeleri sarsıldı. 2008 Krizi'nin hemen ertesinde uluslararası iktisadi politikanın yürütücü kuruluşları, uluslararası finans sistemi ve çokuluslu şirketlerin hâkim olduğu gelişmiş ülkeler, küresel ekonomideki bu sarsıntıyı ve denge kaybını kabullenemedi. Bozulan konjonktürü eski haline çevirmek için büyük bir çaba harcanmaya başladı. Krizin yarattığı istikrarsızlık yangınını söndürmek üzere IMF ve Dünya Bankası bu kez krizden etkilenen gelişmiş piyasalarda da sorumluluk almaya başladılar. Gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilen istikrar programlarının benzerleri, krizden ilk aşamada etkilenerek zor duruma düşen gelişmiş ülkelere de uygulanmaya başladı. Özellikle, küçük ekonomiler olmalarında rağmen küresel finans hareketlerinde büyük yükler üstlenen ülkeler, İzlanda ve İrlanda gibi, krizden öncelikle etkilendiler ve IMF programları uygulamak zorunda kaldılar.

Ancak, ABD ve diğer Batılı ülkelerin bütün çabalarına rağmen Kriz öncesi yapıya tekrar geri dönüş olamadı ve dünya kaybolan politik ve iktisadi eski dengelerine bir daha dönemedi. 2008 sonrası iki gelişme, piyasaların sınırsız biçimde liberalleşmesi önünde hayal kırıklığı olmuştu. Birincisi, üretim ve ticarette derin bir entegrasyonun olduğu dünyada ülkeler sanayi politikalarını tekrar hatırladılar ve uygulamaya başladılar. Bu, 1980 sonrası devletin ekonomideki rolünü sınırlayan kuralın ihlali oluyordu. Kalkınma paradigmasında piyasa dengesizliklerinin nedeni olarak görülen devletin rolü sanayi politikaları ile yeniden güçleniyordu. İkincisi, Dünya Ticaret Örgütü'nün varlığına ve ticaretin serbestleştirilmesi için ülkeler arasında yapılan görüşmeler ve anlaşmalarla yakın geçmişte katedilen uzun yola rağmen gümrük duvarları yükselmeye başladı. Bu iki gelişme, küreselleşme iktisat politikalarından sert bir geriye dönüştü. Bu değişmelerin yarattığı kararsızlığın ve belirsizliğin siyasi sonucu, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tek kutuplu dünyanın güçlü Batılı devletlerinin siyasal ve ekonomik gücünün gittikçe daha fazla sorgulanması, ülkeler arası ticaret/korumacılık diyaloglarının sertleşmesi oldu. Artık kökleri bu Kitabın odaklandığı dönemde siyasi ve ekonomik gücün çok kutupluluğa yöneldiği ve belirsizliklerin yükseldiği, ama yeni bir küresel dengenin henüz oluşmadığı bir dönem başladı. Dolayısıyla ortaya çıkan bu küresel siyasal ve ekonomik yapı, geriye doğru 2000 sonrası on yılı bir ara dönem olarak adlandırmamıza imkân tanıyor.

2000 sonrası ilk on yılda küreselleşme politikalarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısında farklı sonuçları oldu. Dünya imalat sanayi toplam katma değerinde gelişmiş ülkelerin payı 1990-2000 döneminde önemli bir değişime uğramamıştı: Gelişmiş ülkelerin payı yüzde 79,3'ten yüzde 76,1'e gerilemiş; gelişmekte olan ülkelerin payı ise yüzde 20,7'den yüzde 23,9'a yükselmişti. Oysa izleyen on yılda sanayileşmiş ve güçlü ülkelerin kaybı daha fazla oldu: 2000-2010 arasında gelişmiş ülkelerin dünya imalat katma değeri içindeki payı 76,1'den 64,4'e gerilerken gelişmekte olan ülkelerin payı 23,9'dan 35, 6'ya yükseldi.[2]

İmalat sanayi üretiminde gelişmekte olan ülkelerin bütünü lehine bu başarıyı kabul etmekle beraber Çin'i ayrıca değerlendirmemiz gerekiyor. Çünkü bugün henüz küresel istikrarın sağlanamadığı, ancak gittikçe üretimin ve ticaretin yeniden organize olmaya başladığı çok kutuplu yapının içinde üretim, ticaret ve teknoloji başarısı ile Çin ayrı bir yere geldi. 2000'li yıllarda henüz bugünkü düzeyde olmasa da küresel üretimin gelişmekte olan dünyaya kayması ve Çin'in "dünyanın fabrikası" benzetmesini yapabileceğimiz imalat sanayi gücündeki artış bu on yılın önemli ekonomik gelişmesi oldu. Çin'in gelişmekte olan ülkelerin katma değeri içindeki payı 2000 yılında yüzde 27,9 iken 2010'da 43,3'e yükseldi.[3] Çin'in ekonomik gücüyle yarattığı fark istatistiklerin sunuluş biçimini etkiledi. Gelişmekte olan ülkelerin üretim ve ticaret verilerinde çoğu zaman Çin ayrı bir kategori olarak yer almaya başladı. Çin'in gösterdiği hızlı çıkış, çok kutuplu dünyada hangi ülkenin/ülkelerin öne çıkacağı tartışmasını daha fazla önemli duruma getirdi.

Bugün teknolojik ilerlemede hem bir heyecan hem de olabileceklerin sonuçlarını görememenin tedirginliğiyle yapay zekayı konuşuyoruz. Ancak 21. yüzyılın ilk on yılında insan yaşamını dönüştüren ve ekonomik değer yaratma bakımından önemli olan teknolojik gelişme başkaydı; internet yeni bir teknoloji değildi ama internetin 2000 sonrası on yıl içindeki dönüşümü dikkate değer bir gelişme oldu. İnternet teknolojisi için de, küresel siyasal ve ekonomik konjonktürde olduğu gibi, 2000 sonrası on yıl için bir ara dönem diyebiliriz. Bu dönemde internet ticaretinin önem

2 UNIDO. (2011). *Industrial Development Report 2011*, United Nations Industrial Development Organization, s.141, Table 8.1'den alınmıştır.

3 UNIDO (2011: 143, Figure 8.3).